

УДК 94(477)«085/134»:27

Ірина Діптан

МІСІЯ АДАЛЬБЕРТА В 961–962 РОКАХ: АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПРОЧИТАННЯ¹

*«Си бысть предѣтекущая крестьянстей земли,
аки денъница предѣ солнцем и аки зоря предѣ светомъ,
си бо свѣше аки луна въ нощи...» [37, с. 35].*

У статті розглянута одна з найконтраверсійніших проблем за володарювання Ольги – християнський вибір княгині – в доробку вчених ХІХ–ХХ століть. У результаті історіографічного екскурсу висвітлені погляди дослідників на вузлові аспекти проблеми: чинники, що зумовили київське посольство до німецького короля Оттона I, його завдання; сутність «місії Адальберта» та її вислід; наявність чи відсутність християнського вектора в правительки Русі.

Ключові слова: княгиня Ольга, король Оттон I, імператори Костянтин VII і Роман II, Русь, Візантія, Рим.

Цьогоріч православна спільнота вшановує 1000-ліття від часу вічного спочинку – 15 липня 1015 року – Володимира Святого. Високо поцінуючи Хрестителя Русі, принагідно віддамо належне його предтечі – рівноапостольній Ользі, котра «просвѣщена святимъ духомъ, разумѣвши бога истиннонага <...> иды <...> въ Цѣсарьград <...>. И пришедши проси крещенья, и приими святое крещенье...» [47, с. 296].

Образ і діяння княгині оповиті серпанком загадковості, ніби зіткані з легенд, припущень, імовірностей. Хоч літератури – наукової, белетристичної – не бракує, та незмінно контраверсійними залишаються наріжні проблеми, як то: походження (соціальне, етнічне, місце й рік народження) Ольги; тлумачення чотирьох помст княгині в протиборстві з деревлянами (у зв'язку з цим – розв'язання дилеми: мстивість і святість, володар і мораль); навернення Ольги

¹ Початок. Продовження статті в наступному числі нашого видання. – Ред.

в нову віру². З-поміж них остання – найдискусійніша (через неоднозначність і суперечливість джерел, їхнє різночитання, певну заангажованість авторів).

Об'єктом нашої історіографічної розвідки є проблема християнського вибору Русі за правління Ольги в доробку вчених ХІХ–ХХ століть, а предметом – посольство княгині до німецького монарха Оттона I та «місія Адальберта» як відповідь на «поклик» Києва. Мета дискурсу полягає в тому, щоби розкрити погляди істориків, релігієзнавців, культурологів (головно – українських і російських) на такі вузлові питання: причини відправлення й цілі київських дипломатів (у зв'язку з цим – оцінка результатів попередніх перемовин княгині з візантійським імператором); правдивість літописної оповіді «Продовжувача Регінона», обставини, що зумовили затримку католицької місії та її вислід. Кінцево спробуємо відповісти на «надпитання»: чи йдеться в контексті латинської експедиції до Києва про західнохристиянський вектор Ольги, а відтак – імовірність охрещення Русі під церковним патронатом Риму?

Джерельне підґрунтя дослідження складають німецькі латиномовні хроніки ІХ–ХІ століть у викладі авторитетного знавця русько-німецьких узаємин О. В. Назаренка, вміщені

² Історіографічний огляд проблем найфаховіше представлений у працях: а) про походження Ольги [47, с. 49–58]; б) про чотири помсти володарки Русі [47, с. 98–100; 106–123]; в) про поїздки до Константинополя та охрещення княгині [23, с. 311–314; 45, с. 150–154; 47, с. 146–164; 48, с. 282–283, 296–298]; г) про «місію Адальберта» [45, с. 150–154].

в його однойменній монографії [31]; праці науковців у руслі означеної теми³.

Звернімося передусім до головного джерела, котре стало засадничим у з'яві спектра версій стосовно християнського вибору володарки Русі [56, с. 103–109].

У «Хроніці Регінона Прюмського з Трірським продовженням» мовиться:

«В лето от воплощения Господня 959-е... послы Елены, королевы ругов, крестившейся в Константинополе, при императоре... Романе, явившись к королю, притворно, как выяснилось впоследствии, просили назначить их народу епископа и священников...» [56, с. 107].

«960. Король отпраздновал Рождество Господне во Франфурте, где Либуций из обители святого Альбана посвящается в епископы для народа ругов достопочтенным архиепископом Адальдагом <...>

961...Либуций, отправлению которого в прошлом году помешали какие-то задержки, умер 15 февраля сего года. На должности его сменил, по совету и ходатайству архиепископа Вильгельма, Адальберт из обители святого Максимиана, [который], хотя и ждал от архиепископа лучшего и ничем никогда перед ним не провинился, должен был отправляться на чужбину. С почестями назначив его [епископом] народу ругов, благочестивейший король, по обыкновению своему милосердию, снабдил его всем, в чем тот нуждался...» [56, с. 108].

«...Оттон 2 февраля 962 г. коронован папой Иоанном (XII) императорским венцом <...>. В то же лето Адальберт, назначенный епископом к ругам, вернулся, не сумев преуспеть ни в чем из того, чего ради он был послан, и убедившись в тщетности своих усилий. На обратном пути некоторые из его [спутников] были убиты, сам же он, после больших лишений, едва спасся. Прибывшего к королю [Адальберта] приняли милостиво, а любезный Богу архиепископ Вильгельм в возмещение стольких тягот дальнего странствия, [которого] он сам был устроителем, предоставляет ему имущество и, словно брат брата, окружает всяческими удобствами. В его защиту [Вильгельм] даже отправил письмо императору, возвращения которого [Адальберту] было приказано дожидаться во дворце» [56, с. 108].

³ У візантійських хроніках про посольство княгині до німецького короля не йдеться; з-поміж руських літописів лише у «Повісті минулих літ» маємо опосередковану згадку – натяк на «місію Адальберта». Оповідючи про передісторію хрещення Володимира Святославича, літописець зазначає: «Потомъ же придоша немъци, глаголюще: «придохомъ послании отъ папежа...» Рече же Володимерь Немцемъ: «идете опять, яко отци наши сего не приняли суть» [37, с. 42].

«966... Скончался Эрканберт, аббат вайсенбургской обители, и император поставил во главе монастыря избранного монахами Адальберта, [прежде] назначенного епископом к ругам» [56, с. 109].

Окрім хроніки «Продовжувача Регінона», в розпорядженні дослідників ще декілька латиномовних документів. У «Хільдесхаймських аналах» ідеться про те, як «к королю Оттону явились послы народа Руси с мольбою, чтобы он послал кого-либо из своих епископов, который открыл бы им путь истины; они уверяли, что хотят отказаться от языческих обычаев и принять христианскую веру. И он [король] согласился на их просьбу и послал к ним епископа Адальберта правой веры. Они же, как показал впоследствии исход дела, во всем солгали» [31, с. 112].

Альтайхські та Кведлінбурзькі аннали містять той самий текст, додаючи лише наприкінці: «ибо упомянутый епископ едва избежал смертельной опасности от их поисков» [31, с. 112]. Аннали Ламперта вар'юють лише кінцівку: «...послал к ним епископом Адальберта правой веры, который едва ускользнул от их нечестивых рук» [31, с. 112]. Скорочена редакція – в Оттенбойренських аналах: «...к королю Оттону явились послы от народа Руси с просьбой прислать кого-либо, кто открыл бы им путь истины. Когда же к ним прибыл правоверный епископ Адальберт, то с трудом ускользнул из их нечестивых рук» [31, с. 112]. Як зауважує О. Назаренко, в усіх цих хроніках руське посольство та пов'язані з ним події датуються 960 роком, у той час як у «Продовжувачі Регінона» вони хронологічно диференційовані [31, с. 112].

Кожен дослідник, аналізуючи зацитовані витяги, постає перед дилемою: зазначені аннали – незалежні джерела чи парафраз оповіді «Продовжувача Регінона»? О. Назаренко на основі скрупульозного текстологічного розгляду стверджує: «...все перечисленные <...> анналы относятся к <...> херсфельдской <...> традиции <...>. Источником сведений о посольстве 959 г. в [ней] были Большие хильдесхаймские анналы <...>. Следовательно, Продолжение Регинона и херсфельдская анналистика могут рассматриваться как независимые друг от друга источники о русском посольстве» [31, с. 113]⁴.

Оригінальними джерелами про «руську місію» Адальберта дослідник уважає ще «Хро-

⁴ Див. дискусію О. Назаренка з такими дослідниками, як А. Воронов, Ф. Фортинський, Н. Лоренц, В. Пархоменко, Н. Полонська-Василенко, М. Левченко, М. Алпатов, М. Свердлов, Ж.-П. Арінйон, А. Сахаров, котрі дотримуються протилежної точки зору [31, с. 112–113].

ніку Тітмара Мерзебурзького» [51, с. 138–143] та «Діяння магдебурзьких архієпископів» (хоч у них відсутні дані про посольство Ольги до Оттона I). Натомість про Саксонські та Магдебурзькі аннали висловлюється як про компілятивні, а про Корвейські – як про підробку XVIII ст. [31, с. 113].

Перед викладом розмаїття версій щодо київської місії Адальберта окреслимо в найзагальніших рисах образ очільника, якого переважна більшість учених вважає продовжувачем хроніки Регінона Прюмського.

Відомо, що Регінон упродовж 892–899 років був абатом Прюмського монастиря; після визнання звідти – перебрався до Тріра, звідки й пішов у кращі світи 915 року. Саме «в Тріре, – оповідає О. Назаренко, – им и была написана хроника <...>. До 813 г. хроника представляла собой компіляцію на основе хроніки Беды Достопочтенного <...> и «Франкских имперских анналов». Свое повествование Регінон довел до 906 г.» [31, с. 101].

Із 907 і до 967 року хроніку продовжував анонім, у якому вбачають Адальберта. Ймовірно, що походив він із верхньолотаринзької знаті. Із 950 року Адальберт – нотарій у канцелярії кельнського архієпископа Вікфріда; у 953–958 роках – знову нотарій, але вже в королівській канцелярії. Незнано, коли саме він став монахом трірського монастиря св. Максиміана. Після повернення з Русі 962 року – в складі придворної капели; відомо, що 965 року супроводжував Оттона I в Магдебурзі як єпископ. На початку 966 року Адальберт отримує в управління Вайсенбурзьке абатство, та вже восени 967 року відбуває разом з Оттоном II в Італію. Саме там у жовтні 968 року був проголошений першим магдебурзьким архієпископом. У сані магдебурзького митрополита помирає 20 червня 981 року [31, с. 103].

Розпочнімо свій історіографічний зріз ключових питань теми зверненням до доробку російських істориків.

М. Карамзін, з'ясовуючи чинники навернення Ольги, зазначає: «Она могла видѣть торжественность обрядовъ христіанства; могла изъ любопытства бесѣдовать съ Церковными Пастырями, и будучи одарена умомъ необыкновеннымъ, увѣрится въ святости ихъ учения. Плѣнення лучемъ сего новаго свѣта, Ольга захотѣла быть христіанкою...» [17, с. 101]. Поїздку княгині до Константинополя вчений датує 957 роком; вважає, що там Ольга і була охрещена [18, с. 106]. Аналізуючи результати переговорів володарки Русі з імператором

Візантії, визнає, що «она <...> была недовольна его приѣмомъ» [17, с. 103].

Історик дуже скептично висловлюється стосовно ймовірності посольства княгині до німецького короля: «...вѣроятно ли, чтобы Ольга, приняв Вѣру Греческую, хотѣла имѣть духовныхъ Пастырей Римской Церкви, уже несогласной съ первою?» [18, с. 110]. Н. Карамзін висуває екзотичну версію щодо місії Адальберта: «...былъ посланъ Оттономъ не къ Русскимъ, а Ругенскимъ Славянамъ <...>. Жители Рюгена въ 956 году давали Нѣмецкому Императору вспомогаельное войско <...>. Они до самого XII вѣка еще поклонялись идолам...» [18, с. 110].

С. Соловйов солідаризується з М. Карамзіним у несприйнятті 955 року як дати поїздки та хрещення княгині: «...в 957-м <...> отправилась Ольга в Константинополь и крестилась там при императорах Константине Багрянородном и Романе и патриархе Полиевкте» [50, с. 149]. Красиво, але надто спрощено вчений умотивовує її навернення: «...очень легко могло быть, что Ольга отправилась в Царьград язычницею, без твердого еще намерения принять новую веру, была поражена в Константинополе величием греческой религии и возвратилась домой христіанкою» [50, с. 150]. Про висланців Ольги до Оттона I історик не згадує.

Один із найавторитетніших знавців руського православ'я Є. Голубинський запропонував оригінальну версію розв'язання проблеми. Він уважав Ігоря «внутрішнім христіанином», що став таким за посередництвом своєї дружини Ольги [8, с. 70]. Та, зважаючи на політико-релігійну ситуацію, тривалий час таємно сповідувала Христа. Коли ж княгиня офіційно ствердилася як христіанка?

Дослідник не погоджується з даними руських, візантійських і латинських літописців про навернення княгині в Константинополі; заперечує ймовірність двох поїздок до нього [8, с. 77]. Свій вояж володарка Русі здійснила 957 року, «чтобы удовлетворить своему любопытству видеть столицу христіанского и образованного мира...» [8, с. 78]. Хрестилася Ольга в Києві, коли склала регентство, «после чего народ уже не имел права спрашивать с нее за поступки» [8, с. 78].

Професор визнає справжність київського посольства до Оттона I 959 року, проте зауважує: «...вопрос: для чего было послано <...>, должен навсегда остаться неразрешимой загадкой, если только не объяснят дела какие-нибудь новые сведения» [8, с. 82]. Найвірогідніше пояснення: «Ольга присылала к королю вовсе

не за тем, чтобы просить епископа и священников, а за чем-то другим, нам неизвестным...» [8, с. 82]. Тобто німецький король, як ревний поширювач християнства, із власної ініціативи спрямував місію до Києва («чтобы перезвать её [Ольгу] от патриарха Константинопольского к своему папе Римскому») [8, с. 83]. Подамо хоч і розлогу, та дуже цікаву аргументацію вченого: «...новокрещенная Ольга могла быть только христианкой, но не могла сделаться ни сторонницею Греческой половины церкви, ни противницею половины Римской, то само по себе не представлялось бы совершенно невероятным и то, что она посылала к Оттону просить у него епископа. Но это предположение представляется совершенно невероятным в виду того, что епископ был Ольге вовсе не нужен. Сама приняв христианство, она не хотела, потому что не имела возможности, распространять его в народе: на что же стала бы она просить епископа?» [8, с. 83]. Позаяк Адальберт прибув до Києва 961 року, то, згідно із застереженнями Є. Голубинського, новонавернена Ольга мала вже відійти в приватне життя (традиційна історіографія вказує на 964 рік).

А. Карташов уважає, що в 957 році Ольга «не домоглася <...> від гордых «порфірогенитів» того, чого шукала...» [19, с. 225]. Ішлося про одруження Святослава із принцесою Візантійською. Усе ж «неотримання <...> очікуваної честі, – стверджує дослідник, – не змінило внутрішньої серйозності прийняття Ольгою хрещення. Але це позбавило її додаткових шансів на перемогу над язичницькою партією варягів...» [19, с. 225].

Учений скептично ставиться до направлення задля християнізації Русі посольства княгині до Оттона I, позаяк «вона знала, як низько поцінується при візантійському дворі вся помпа Західної імперії. Вона мріяла про прилучення не до компанії «узурпаторів», а до достоїнства єдино справжніх царів усього православ'я» [19, с. 226]. Але в оточенні княгині були охрещені варяги, «їхні родичі, послі й гості з районів Західної Європи <...>, котрі щиро доходили думки, що, коли греки такі пихаті, то Київській Русі можна приймати хрещення і ієрархію із Західного папського району» [19, с. 226]. І саме ці «люди західної орієнтації» вирішили в ході чергового руського комерційно-політичного посольства зреалізувати власний план: запросити до Києва місіонерів Оттона I, поставивши Ольгу перед доконаним фактом. Суттєво, що вони, зловживаючи посольським статусом, видали «свій авантюрний план за пряме доручення княгині...». Відтак «руський

літопис про цю безславну авантюру зберігає скромне мовчання, а західні літописці голосно кричать» [19, с. 226]. Оскільки Ольга не запрошувала Адальберта до Києва, то й не сприяла його діянням. Для княгині «план офіційного введення християнства після повернення з Константинополя <...>, – підсумовує А. Карташов, – закрится» [19, с. 229].

Аналізуючи церковно-політичну історію Київської Русі, Д. Присьолков припускає, що її охрещення могло статися ще за княгині Ольги. Підґрунтям для цього була хай не чисельна, зате моральна перевага християн над язичниками і, головню, зосередження в руках перших важелів державного впливу [42, с. 4]. До християнської партії «принадлежалъ и самъ князь Игорьъ, официальное положеніе которого не позволяло ему лично перейти въ новую вѣру, пока не будутъ выяснены приемлеыя условия установленія церковной ієрархіи, въ его державѣ [42, с. 6]. Хоч у договорі 945 року про це не йшлося, вчений упевнений, що «кієвські послы <...> должны были коснуться и этого вопроса...» [42, с. 6]. Історик стверджує, «что христианская партия оставалась въ силѣ въ Кієвѣ и после <...> смерти Игоря, при управленіи <...> Ольги» [42, с. 10].

Д. Присьолков говорить про дві поїздки княгині до Царгороду. Перша – 955 року, задля хрещення. Ольга, проводячи переговори з Костянтином VII, «закрѣпила ихъ своимъ крещеніемъ тамъ же и принятіемъ имени Елены въ честь жены імператора <...>, вѣроятного воспріємника при крещеніи» [42, с. 10]. Дослідник наголошує, що зазначені перемовини «привели къ соглашенію, по котрому форма насажденія церковной ієрархіи не посягала на политическую самостоятельность Кієвской державы...» [42, с. 10]. Проте греки не дотримали слова, і княгиня змушена була здійснити другий вояж до столиці Візантії. Однак і «въ 957 г. не сумѣла добиться ни осуществленія обѣщаній 955 г., ни родственныхъ связей» и «обратилась къ Западу, въ расчетѣ тамъ найти болѣе приемлеыя условия организаціи церкви» [42, с. 12].

Спроба княгині не увінчалася успіхом: «...добиваясь независимыхъ формъ церковной организаціи, она взамѣнъ того получила предложеніе сдѣлать изъ ея страны не архієпископію, не митрополію, а лишь рядовую епископію» [42, с. 13]. Позаяк «неудача Ольги въ дѣлѣ созданія русской независимой церкви біла неудачею <...> [християнскої] партіи», княгиня змушена була зректися влади на користь Святослава [42, с. 14].

Не втрачають наукового значення столітньої давності праці В. Пархоменка. Змальовуючи образ і діяння княгині Ольги в контексті християнізації Русі, автор пропонує своє розв'язання традиційно контраверсійних проблем. Передусім учений скептично налаштований щодо літописної дати хрещення княгині: «...мы можем принять свидѣтельство Іакова развѣ лишь въ томъ смыслѣ, что около 954 г. началось первое оглашение Ольги истинами христіанской религіи» [34, с. 8]. Учений полемізує з істориком церкви Є. Голубинським як щодо сили христіянських цінностей в тогочасній Русі, так і щодо «внутрішнього христіянства» Ольги до 945 року. Натомість стверджує, що в 40-х роках Х ст. «понятія «Русинъ» и «язычникъ» были синонимами» [34, с. 6]. Це – по-перше. А по-друге, вказує на докази язичництва Ольги (її розправа з деревлянами, не вельми шанобливий прийом Костянтином VII 957 року) [34, с. 9–10].

В. Пархоменко переконаний, що «ключемъ къ разгадке запутанного вопроса о времени и мѣсто крещенія св. Ольги скорѣе всего можетъ быть поставлено свидѣтельство именно современника...» [34, с. 13]. Саме таким є, на думку вченого, «Продолжатель Регинона <...> либо <...> Адальбертъ, либо близкий къ нему и знающій человекъ...» [34, с. 13]. Покладаючись на свідчення німецького хроніста, він подає власну реконструкцію подій.

Орієнтовно 954/955 року Ольга «познакомилась съ христіанствомъ и <...> серьезно заинтересовалась новой религіей» [34, с. 13]. 957 року княгиня в інтересах налагодження торгово-політичних узаємін здійснила поїзду в Царгород. Дослідник не заперечує ймовірного бажання Ольги прийняти хрещення в столиці Візантії, проте «не имѣла успѣха <...>, весьма вѣроятно <...> потому, что неудачны были ея дипломатическіе переговоры съ императоромъ»; припускає, що «домогалась въ Царгородѣ какихъ-то особыхъ привиллегій <...> для <...> Руси и ея княжеской династіи» [34, с. 14]. Можливо, звідси – й літописна легенда про сватання Костянтина VII, його хрещенство (бажане видавалося за дійсне) [34, с. 13].

Зазнавши поразки у Візантії, Ольга «затѣваетъ новое предпріятіе, въ результатѣ которого <...> въ 959 г. отъ нея приходятъ послы къ могущественнѣйшему государю Западной Европы – Оттону I...» [34, с. 16]. Княгиня сподівалася «на Западѣ <...> добиться себе тѣхъ преимуществъ и связей, какихъ не нашла на Босфорѣ» [34, с. 16]. Дуже знаковим бачиться попередній висновок історика: «...Русь едва не приняла къ себе западной ієрархіи и чуть не

вступила въ прочную связь съ Римомъ, хотя еще не отдѣлившись окончательно отъ Восточной церкви, но уже стоявшимъ довольно далеко отъ нея» [34, с. 15].

Проте цього не сталося: Адальберт «опоздалъ со своей миссией <...> возобновленію сношеній Ольги съ Візантією могло по-благоприятствовать <...> въ 959 г. <...> смѣна монарховъ на тронѣ <...> К <...> царствованію Романа и относить крещеніе <...> Ольги въ Царьградѣ продолжатель хроніки Регинона» [34, с. 17]. Це відбулося не 959 року, і не 962 чи 963 року; «крестилась, – стверджує В. Пархоменко, – въ 960 или 962 г. и скорее именно въ 960 г.» [34, с. 17]. Ольга радісно сприйняла дружню ініціативу Романа II і здійснила – задля особистого хрещення – другий вояж до Царгорода. «Трудности этого путешествія, – відкидає ймовірні сумніви вчений, – не могли остановить женщину энергичную, настойчиво стремившуюся къ осуществленію своей высокой цѣли» [34, с. 18].

У В. Пархоменка – оригінальна версія відомостей «Повісті минулих літ» стосовно поїздки та навернення Ольги: констатує зміщення рис двох мандрівок княгині. «Къ первой <...> нужно отнести отмѣчаемое лѣтописью неудовольствие Ольги на императора, ко второй <...> любезнаго приѣма <...> въ Константинополѣ. Можно думать, что во второй разъ, около 960 года, Ольга дѣйствительно, имѣла утѣшеніе быть крещенной въ Константинополѣ здешнимъ патріархомъ Поліевктомъ (956–970 гг.) при восприемничествѣ императора Романа II» [34, с. 18].

Наприкінці 961 року, вже перебуваючи в союзі з Візантією, Ольга «дочекалася» місіонерів Оттона I. Наштовхнувшись на ворожість киян, без Ольжиної підтримки, Адальберт із супроводом покинув Русь. Історик, розмірковуючи над перипетіями католицького єпископа, зазначає: його «позвали просто сгоряча, не взвѣсивъ всего, подъ влияніемъ горечи отъ неудачной поездки въ Візантію» [45, с. 20]. Понад те, В. Пархоменко вказує на певну закономірність кінцевого вибору княгині: «...въ политическомъ и торговомъ отношеніи <...> Оттон Нѣмецкій не такъ нуженъ былъ Руси, какъ <...> настоящій «римській» императоръ Візантіи – страны, къ тому-же давно уже связанной разнообразными крѣпкими узами съ нашими предками» [34, с. 19].

На думку Б. Грекова, саме візантійська орієнтація Русі мала практичне підґрунтя. «Византийская церковь, – аргументує свій висновок учений, – была несомненно терпимее римской;

в противоположность последней она допускала существование национальных церквей, давала значительную возможность их самостоятельной жизни». Кінцево «християнство на Русі, заимствованное от греков и в то же время не отмежеванное полностью от Запада, оказалось в конечном счете не византийским и не римским, а русским» [9, с. 392].

Російський дослідник зовнішньої політики Давньої Русі В. Пашуто вважає «місію Адальберта» відповіддю на Ольжині звернення. Підґрунтя для останнього було закладено попередньою, понад 100 років, історією торговельно-дипломатичних зносин. «Отношения были настолько тесными, – переконалий учений, – что княгиня Ольга, когда ей не удалось добиться согласия Византии на христианизацию Руси, отправила с той же целью посольство к германскому Оттону I...» [35, с. 119]. Німецький король уже мав значні успіхи в поширенні своєї світської та церковної влади «на славянские земли к Одре, и при нём возникли 6 епархий <...>. Русской среди этих новообразований не оказалось...» [35, с. 120].

Чому ж «напрасно у крупнейших архиепископов разгорелись глаза на новую епархию» [35, с. 120]? В. Пашуто не погоджується з більшістю колег, які звинувачують очільника місії в надуживаннях: «...Адальберт действовал на Руси осмотрительно, и, как отмечал папа Иоанн XIII <...>, потерпал неудачу «не по своей нерадивости» [35, с. 120]. На думку вченого, «Ольга сочла неприемлемым предложение организовать епископию, считая, что на Руси должно быть архиепископство, если вообще её посольство не преследовало цели оказать давление на Византию, а может быть, княгиня учитывала и сближение Польши с Германией...» [35, с. 120]. Водночас безпідставними бачаться закиди на адресу офіційного Києва стосовно розправи з «ревними» місіонерами. «Гибель части посольства (маршрут которого пролегал, вероятно, по купеческим путям), – пояснює історик, – следует приписать не действиям властей (которым ничего не стоило захватить и Адальберта), а какому-то дорожному происшествию» [35, с. 120].

Дуже обережно щодо контактів Ольги з Оттоном I і Папою Римським висловлюється Б. Рибаків. Як і В. Пашуто, він вважає ймовірним, «что Ольга действительно думала об организации церкви на Руси и колебалась между двумя тогдашними христианскими центрами – Константинополем и Римом» [46, с. 371]. Першопочтовом у спрямуванні руського посольства до німецького короля Б. Рибаків (су-

голосно з В. Пашуто) називає несприйнятний для княгині вислід переговорів із візантійським імператором: «Такая концовка переговоров и вызвала, очевидно, отказ Ольги от присылки русских товаров, от посылки русского вспомогательного корпуса и притворное заигрывание с римской церковью» [46, с. 327].

М. Тихомиров вважає, що ймовірною причиною прибуття Ольги до Константинополя було запровадження, зі згоди останнього, єпископату на Русі. Відмова Візантії спонукала княгиню звернутися до німецького імператора. «Посольство к Оттону I, – розмірковує вчений, – могло явиться результатом разногласий русских князей с византийскими императорами» [52, с. 267]. Дослідник зацентровує на тому, що прохання Ольги збігається в часі з християнізацією Польщі, посиленням чесько-польських і встановленням чесько-руських зв'язків. «Княжение Ольги, – підсумовує М. Тихомиров, – можно считать той эпохой, когда христианство окончательно утвердилось на Руси» [52, с. 267].

Осібною є точка зору А. Сахарова. Полемізуючи зі своїми опонентами, вчений спростовує їхні тези про те, що княгині не вдалося домовитися в Константинополі стосовно запровадження на Русі церковної організації; що греки не виконали обіцяного; що це «...викликало роздратування руського двору і змусило Київ звернутися <...> на Захід» [48, с. 289]. Натомість історик стверджує: «...немає жодних доказів <...>, ніби Ольга зверталась до Візантії з проханням про організацію на Русі автокефальної церкви. Навпаки, літопис дає достатній матеріал для того, щоб склалася прямо протилежна думка. Тут мова йде не про хрещення країни, а про хрещення правительки і не на Русі, що мало б символічне значення як навернення народу у християнство (як це було за Володимира Святославича), а в чужій країні, що могло бути поцінованим європейським світом з погляду підвищення міжнародного престижу Русі» [48, с. 289]. Автор переконалий, що «руське потроху феодалізоване суспільство в той час ще не було готовим прийняти з Візантії хрещення, церковну організацію <...> і Ольга з таким проханням ні до імператора, ані до «патріарха не зверталася...» [48, с. 291]. «Її хрещення – продовжує А. Сахаров, – було індивідуальним політичним актом...» [48, с. 291]; зауважує, що і Продовжувач Регіона, і Скиліца говорять лише про хрещення княгині. «Але якщо це так, – попередньо підсумовує дослідник, – то відразу ж втрачає свій сенс усталена теза про те, що ображена Русь звернулася з приводу заснування на Русі церковної організації до Заходу, результатом

чого і стало посольство Ольги до Оттона I у 959 році. Не витримує критики й теза про вагання Русі в цьому питанні – Візантія чи Захід?...» [48, с. 291].

Тоді з якою ж метою спрямувала Ольга своє посольство до Оттона I, «котрий був тоді лише німецьким королем і <...> не користувався таким високим міжнародним авторитетом, як візантійський імператор?» [48, с. 300].

Автор погоджується із грецьким істориком В. Фідасом, який в аналізі відповідної виїмки із Продовжувача Регіона зацентровується на тому, що послы «неширо, як невдовзі виявилось <...> просили про надання єпископа та пресвітера руському народові». А. Сахаров уважає, що зазначені слова мають контраверсійне прочитання: «...руські послы або перевищили свої повноваження запросивши єпископа і пресвітерів, хоча в Києві про це не було сказано ані слова, або справді Ольга вирішила просити Оттона I про запровадження церковної організації на Русі, але згодом під тиском язичницької опозиції змушена була взяти своє прохання назад і вислати німецьких місіонерів з Києва, або мету руського посольства при дворі Оттона I взагалі зрозуміли невірно» [48, с. 300–301].

На думку вченого, жодна з цих версій не є переконливою. По-перше, стосовно «самовілья в цьому питанні руських послів, то воно виключається через те, що на середину X ст. на Русі вже існували міцні дипломатичні традиції, з'явилася категорія людей, які виконували дипломатичні доручення. Послы діяли суворо від імені великого князя й були йому підзвітні...» [48, с. 301]. По-друге, «уявляється неймовірним, – розмірковує далі дослідник, – щоб Ольга пішла на аж такий відповідальний крок, як одержання церковної організації з рук Оттона I. Це було б викликом не лише великокнязівській дружині та язичникам, але й руським християнам, котрі були пов'язані з Візантійською церквою» [48, с. 301]. По-третє, «важко собі уявити, – продовжує історик, – щоб Оттон I і королівські чиновники не зрозуміли, з яким проханням до них звернулися <...>, і послали без відповідної підготовки церковну місію до Києва» [48, с. 301–302].

Відкидаючи означені версії, А. Сахаров пропонує власне прочитання призначення «місії Адальберта», що ґрунтується на врахуванні синергетики геополітичного та релігійного чинників. «Русь тих часів, – зазначає вчений, – активно вела <...> пошуки міжнародних контактів: Візантія, Болгарія, Хозарський каганат, варяги, печеніги, угри давно вже були у сфері її політичної уваги. З IX ст. київські князі виявили

інтерес до контактів з імперією франків <...>. [Німецьке королівство] <...> перетворилося до середини X ст. на могутню імперію» [48, с. 302]. Низка держав, а з-поміж них – і Візантія, намагалися порозумітися з нею. Тож посольство княгині Ольги 959 року необхідно розглядати в контексті тогочасної європейської дипломатії. «До Оттона I, – безапеляційно стверджує А. Сахаров, – прибула звичайна місія «миру й дружби» для встановлення між державами нормальних мирних стосунків, які зазвичай склалися з регулярного обміну місіями, вільного пропускання торгівців <...>. Під час <...> переговорів з Оттоном I у німецького короля могла виникнути думка, про використання нагоди <...> для спроби впровадити свою церковну організацію на Русі» [48, с. 303]. Прохання було задоволене київською владою, проте «це зовсім не означало, що Русь звернулася до Оттона I з приводу запровадження у своїх землях християнства німецько-римського зразка; руси допустили свободу місіонерської діяльності з боку Заходу так само, як вони зробили це на сто років раніше щодо Візантії» [48, с. 303]. Заяву ж Адальберта про руську ініціативу в закликанні церковної місії вчений полишає на совісті єпископа. Натомість час, який пройшов від звернення до відправлення, дослідник трактує як аргумент на користь своєї версії: «...такий перебіг подій [«зволікання» Оттона I] цілком відповідає дозволі з боку русів допустити у свої землі німецьких місіонерів, на що ті йшли з великою нехиттю, як на справу неясну, важку і невдячну» [48, с. 304].

«Що ж спричинило крах церковної місії? А. Сахаров подає доволі розлогу відповідь на поставлене запитання. По-перше, «Адальберт зазнав невдачі не зі своєї недбайливості» [48, с. 304], про що свідчить його наступне кар'єрне зростання. По-друге, «наряд чи є підстави пов'язувати вигнання Адальберта з серйозними внутрішньо-політичними змінами в Києві...» [48, с. 304]. По-третє, і в цьому сутність проблеми, «згоду руської сторони прийняти у себе <...> «місійного єпископа» кінець-кінцем використав Оттон I для того, щоб перетворити його на повноправного представника церковної організації на Русі. Ось це й зустріло спротив, і не стільки, напевне, народу, скільки правлячої язичницько-християнської верхівки, що не бажала дати хоч якісь церковні чи політичні права представникові німецького короля. Тому версія про те, що Русь «вибирала» шлях між Візантією і Заходом, <...> що вона справляла на Візантію політичний тиск, що Ольга мстилася <...> за «дипломатичний карантин» у «Суду», а потім,

коли вона хрестилася і Адальберт «спізнився», повернулася <...> до союзу з Візантією, видається нам необґрунтованою. Руське посольство на Захід мало на меті самостійні політичні здобутки, не пов'язані безпосередньо з відносинами Русі і Візантії» [48, с. 305].

На увагу заслуговують висновки російського візантієвіста Г. Литавріна, котрий скрупульозно аналізує як давньоруські й візантійські, так і латинські джерела щодо діянь княгині Ольги. З-поміж останніх – показання Продовжувача хроніки абата Регінона Прюмського, який, «цілком імовірно, був тим самим Адальбертом, котрого в 961 р. Оттон I відправив у Київ як *episcopus Rugorum*» [23, с. 315]. Учений указує на помилку у свідченнях Адальберта стосовно хрещення володарки Русі – за Романа II, а не за Костянтина VII; вважає, що її «можна пояснювати як взаємним поганим знанням мов обома сторонами, так і ізоляцією Адальберта і його почту від християн у Києві, і його віддаленістю від двору Оттона I під час перебування послів Ольги у Франкфурті. Адальберт знав (він був тоді вже в монастирі), що Ольга відвідала Константинополь, що вона хрестилася тут під ім'ям Олени (але не знав точно – коли), що церковної організації на Русі нема, що під час перебування руських послів у Німеччині (як потім і свого власного на Русі) володарем імперії був Роман II – й Адальберт об'єднав усі ці відомості в єдину картину, випустивши з уваги, що самий акт хрещення Ольги міг відбутися в столиці імперії при попередникові Романа II, його батькові Костянтині VII» [23, с. 317].

З'ясовуючи причини і сутність звернення Ольги до Оттона I, Г. Литаврін звертається до цілей і наслідків поїздок княгині до Константинополя в 946 і 954 роках. На його переконання, при охрещенні Ольги під час других відвідин Ромейської столиці у відповідь на її домагання («1. Надання почесного для Русі статусу руської церкви і 2. Згоди, на династичний шлюб між юними представниками династій двох країн...» [23, с. 359–360]) «було постановлено основну умову – хрещення її сина Святослава, законного спадкоємця і можливого нареченого дочки імператора <...>. Вона і намагалася виконати цю вимогу, але всі її зусилля виявилися марними. До 959 р., усвідомлюючи, що в таких умовах нове звернення до імператора не обіцяє успіху, вона відправила послів до Оттона I» [23, с. 361–362].

На сторінках дослідження Б. Рамма діяльність місіонерів Оттона I з'ясовується в історико-політико-релігієзнавчому контексті. Вказуючи на суперечливі процеси релігійних транс-

формацій у східнослов'янському суспільстві середини X ст. («последователей христианства было на Руси тогда уже немало <...>, в целом Русь придерживалась еще старых <...> верований» [44, с. 30], автор наголошує на змаганнях двох центрів світового християнства за Київ: «...в Византии и в Риме – с неослабным вниманием следили за сложными перипетиями социально-политического развития Руси...» [44, с. 32].

Проникнення християнства на руські землі головно – з Візантії, з часом – із Болгарії, Моравії, Чехії (країн, які сприйняли нову релігію з Константинополя), автор трактує як природний шлях («в связи с постоянными экономическими и культурными сношениями, сближавшими эти славянские народы между собой» [44, с. 32]). Натомість римські впливи поцінуються однозначно негативно, з класових позицій («насаждение христианства на Руси агентами римской церкви и их попытки обосноваться на русских землях были непосредственно связаны с политическими целями западноевропейских феодальных правителей» [44, с. 32].

Увага дослідника сконцентрована на зовнішній політиці німецького короля (з 962 року – імператора) Оттона I, котрий, упокоривши італійців і мадяр, «за счет владений славянских племен, расселившихся на Лабе, <...> стремится удовлетворить захватнические вожеления германских, прежде всего саксонских феодалов» [44, с. 32]. Учений наголошує на співдії в експансії церковної та світської влад, папи й імператора, позаяк «создание новых церковных центров хотя и происходило по инициативе светской, императорской власти, не могло осуществляться без прямого участия папы <...>. На базе общих захватнических интересов укреплялся союз между Империей и церковью. Церковь освящала военно-захватническую политику Оттона I и его преемников <...>, первое место при императоре неизменно занимали могущественные прелаты церкви...» [44, с. 33].

У підкорених землях полабських слов'ян Оттон I заснував п'ять єпископатів, а у Магдебурзі – архієпископство; на землях «язичників» прагнув відкрити ще дві єпархії – в Польщі і в Русі. Останні єпархії мислилися в підпорядкуванні майнцького (пізніше магдебурзького) єпископа. «Обращение в христианскую веру русских, – стверджує Б. Рамм, – было для Оттона важным постольку, поскольку оно <...> могло облегчить окончательное покорение западных славян и распространение его политического влияния на Русь» [44, с. 34].

Саме з такою місією і був спрямований у Київ Адальберт, «как представитель Оттона I, а вместе с тем, очевидно, и римского папы Иоанна XII. Папское благословение и формальное назначение было необходимо, несмотря на фактическое верховенство Оттона I над папой» [44, с. 34]. Позаяк кияни швидко розпізнали, чого прагнуть «місіонери», останні змушені були хутко полишити Русь.

Аналізуючи ті західноєвропейські хроніки, в яких змальовуються «пригоди Адальберта», Б. Рамм приходять до дещо несподіваних висновків. По-перше, «обилие известий обо всём этом скандальном происшествии, к тому же известий, совпадающих текстуально, однако кажущееся. В действительности все свидетельства упомянутых хроник и летописей восходят к одному основному источнику – к показанию «Продолжателя Регинона» [44, с. 36–37]. По-друге, «...«Продолжателем Регинона» был не кто иной, как сам Адальберт, столь неудачно пытавшийся стяжать лавры «первого русского епископа...». Адальберт получил в 966 г. назначение в Вейссенбергское аббатство в Эльзасе, где и занялся продолжением хроники Регинона Прюмского» [44, с. 37]. По-третє, вчений висловлює сумнів стосовно достовірності свідчень Адальберта і відтак усієї історичної традиції, пов'язаної з цим епізодом. Б. Рамм не виключає того, «что запись о прибытии послов от княгини Ольги была сфабрикована Адальбертом специально, чтобы как-нибудь оправдать свою киевскую авантюру» [44, с. 37].

Отже, вчений заперечує правдивість оповіді Адальберта і у зв'язку з цим значущість інших західноєвропейських хронік. При цьому посилається і на те, що в руських літописах та візантійських джерелах навіть не згадується про посольство Ольги до Оттона I. Подив історика викликає і те, що в жодному зі свідчень не пояснюються причини тої ворожості, з якою зустріли місію в Києві. А між тим «известно, что люди древней Руси отличались широким гостеприимством, неоднократно отмеченным в исторических источниках...» [44, с. 37].

На думку Б. Рамма, «полный провал, который постиг Адальберта, являлся <...> следствием тех намерений, которые он <...> и не очень скрывал <...>. Адальберт, возомнив себя «апостолом русским», стремился <...> насильственно навязать латинское христианство, не считаясь ни с чем» [44, с. 37].

Дотримуючись класових засад в аналізі подій і явищ (згідно з ідеологічними постулатами доби), автор подає причини краху Адальбертової «авантюри». «В Киеве, представлявшем

собой <...> большой город с многочисленным населением, еще крепко держались древние верования <...>. Очевидно, в той социальной верхушке, на которую опиралась княжеская власть, были различные прослойки: наряду с феодализирующимися элементами, опиравшимися на крупные землевладения, немалую роль играли и княжеские дружинники «мужи» и «вои», которые уделяли главное внимание походам, военной добыче, дани, взимаемой с покоренных. Если феодальные элементы тянулись к христианству, то этим «мужам» и «воям» не было такой надобности порывать с древними верованиями своего народа» [44, с. 37]. Саме в цих суперечностях дослідник убачає причину політичного перевороту – прихід до влади Святослава, нове укріплення старої релігії та відхід Ольги у приватне життя [44, с. 37].

Б. Рамм пропонує власне розв'язання дилеми – хто безпосередньо стояв за Адальбертом: Оттон I чи Іоанн XII? «Первая, столь неудачная попытка латинского духовенства утвердиться на Руси была предпринята <...> от имени Оттона I. Сам же папа если и принял в этой авантюре „какое-то участие, то только лишь формальное» [44, с. 38]. Останнє зумовлювалося надскладними взаєминами «папства с самим германским королем, основной политической задачей которого в эти годы было утверждение своей власти в Италии, притом <...> за счёт умаления себе власти папской» [44, с. 38].

У фундаментальному дослідженні О. Рапова цікаво подані як інваріантність розв'язання проблеми в релігієзнавчих та історичних студіях, так і власна версія. Передусім зауважимо, що автор уповні покладається на достовірність «Продовжувача Регинона», позаяк його повідомлення підтверджується даними решти латиномовних джерел [45, с. 180]. Дослідник називає хибною гадку про те, що прибулі до Оттона I 959 року були самозванцями. По-перше, «прежде чем попасть на прием к королю, они должны были предъявить знаки своего посольского достоинства: золотые печати и верительные грамоты <...>. Самозванцы же не могли иметь при себе подобных атрибутов» [45, с. 180–181]. По-друге, «без санкций русской правительницы миссионеры Адальберта вообще не смогли бы проникнуть на Русь, а тем более заниматься там «просветительской» деятельностью в течении 961–962 гг.» [45, с. 182]. Не заперечуючи ймовірних політичних цілей київських дипломатів, історик підкреслює: «...это вовсе не исключает того, что Ольга могла попросить у Оттона I опытных христианских проповедников, знавших славянский язык» [45, с. 180–181].

О. Рапов виокремлює два завдання, котрі намагалася вирішити княгиня своїм посольством до німецького монарха. По-перше, запрошуючи латинських місіонерів, Ольга «наглядно показувала візантійським василевсам, що на Ромейской державі світ клином не сошелся и что христианское духовенство, необходимое Руси для создания собственной церковной организации, можно получить и на Западе» [45, с. 183]. По-друге, Ольга могла взяти за взірєць релігійно-церковну політику Оттона I. Сутність останньої полягала в тому, що король передавав церковним установам цілі області й округи в держання. Але церковні посади та надані землі не були довічними й спадковими. До того ж «Оттон I требовал от духовных феодалов, наделенных землей и иммунитетными правами, выполнения гражданских и военных обязанностей, участия вместе с вассалами в королевских походах. Такая политика была в какой-то мере направлена против светских феодалов, всегда стремившихся превратить свои условные держания в безусловные, и препятствовала их попыткам раздробить Германское государство. Оттон I в качестве верховного собственника земли сам назначал епископов и других крупных церковных феодалов» [45, с. 182–183].

На переконання О. Рапова, «создание русской церковной организации, основанной на оттоновском принципе, привело-бы, во-первых, к резкому усилению киевской правительницы. Во-вторых, был бы установлен более жесткий и действенный контроль над областями, подвергнувшимися христианизации. И в-третьих, вся создаваемая церковная организация оказалась бы в полной зависимости от Ольги» [45, с. 183].

На думку дослідника, мали існувати взаємозобов'язання по лінії Ольга – Адальберт. «Епископу Адальберту и прибывшим с ним миссионерам, – пояснює вчений, – киевская правительница должна была выделить в держание определенную территорию <...>. Однако в то же время им вменялось в обязанность проведение христианизации жителей подвластной земли, поддержание порядка на данной территории <...>, а в случае войны – выставление собственного войска для участия в военном предприятии сеньора, каковым <...> являлась для них княгиня Ольга» [45, с. 183].

Але чому ж «русы-язычники не позволили Адальберту и его людям обратить себя в христиан и заставили миссионеров бежать...»? [45, с. 183]. О. Рапов називає три чинники краху місії. По-перше, політичні й релігійні цілі контрагентів не збігалися. Звісно, і «Оттон I, <...> и Адальберт <...> преследовали собственные

корыстные цели, наверняка мечтали о подчинении христианского населения Киевского государства Папскому престолу, а через него и Священной Римской империи» [45, с. 181]. Усвідомлення цих імперських устремлінь Заходу, ймовірно, зумовило, відсіч Києва. До того ж попереднє загострення відносин між київською княгинією і візантійським імператором мало аналогічне підґрунтя. «...Политика византийской империи по отношению к «варварским народам», принимавшим от нее христианство, – нагадує О. Рапов, – <...> заключалась в стремлении подчинить «варваров» Ромейской державе, используя при этом христианскую идеологию и христианскую церковную организацию, созданную в «варварских странах» византийскими миссионерами» [45 с. 176]. По-друге, «христианство насаждалось в расширявшей свои пределы Германии самыми варварскими жесточайшими способами» [45, с. 184]. Звісно, насильницька христианізація-латинізація викликала опір русичів. По-третє, «русская правительница не обеспечила миссию достаточным воинским контингентом, а потому и христианизация населения привычным для германского духовенства способом потерпела крах, более того, миссионеры понесли потери в людях» [45, с. 184]. Саме у відсутності дієвого великокнязівського військового сприяння проповідникам і полягає так званий руський «обман», про який повідомляє «Продовжувач Регіона».

Учений уважає вірогідною версію про те, що по вигнанню латинських місіонерів у Києві відбувся державний переворот і верховну владу захопив Святослав: «Пусть Ольга не желала насильственного распространения христианства на Руси и не обеспечила в должной мере германскую миссию военной силой, все равно она несла ответственность за действия латинских проповедников, приведших к выступлению против них жителей страны» [45, с. 184].

Пречудовим фахівцем з історії європейської дипломатії Давньої Русі є О. Назаренко. У своїх численних історико-джерелознавчих студіях він розглядає її міжнародні контакти як цілісну систему, закликає не звужувати світогляд правителя IX–XI століть особистими мотивами чи минулими потребами, а натомість убачати в його діях вияв послідовної політики влади [32, с. 5].

У розвитку русько-німецьких взаємин до монгольського періоду вчений виокремлює два етапи: 1) середина IX – середина X ст. – домінація торгових та етнокультурних зв'язків; 2) середина X – середина XI ст. – у Русі та Німеччині з'являється взаємозацікавленість [32, с. 4–15].

На другому етапі «внешнеполитическая деятельность киевских князей, – стверджує дослідник, – протекает под знаком острой потребности ввести окрепшее Древнерусское государство в круг христианских держав, что было связано с включением Руси в существовавшие церковно-организационные структуры, будь то на Западе или в Византии <...>. И при Ольге, и при Ярополке Русь стояла перед возможностью официального крещения «от латин»» [32, с. 15–16]. Историк уважає «датой установления «дипломатических отношений» между киевским и немецким дворами <...> 959 г. (посольство княгини Ольги)...» [32, с. 20].

Фаховий, гіперкритичний аналіз латиномовних джерел уможливує переконливу полеміку О. Назаренка з дослідниками, котрі, не перечуючи факту посольства княгині до німецького короля, інтерпретують його по-своєму. «Иногда считали, – переповідає автор, – что высказанная русскими послами просьба отражала действительные намерения Ольги в связи с неудачей её поездки в Константинополь в 957 г.⁵, чаще же усматривали в русском посольстве в Германию всего лишь маневр в русско-византийской политике с целью оказать давление на Византию, занявшую неуступчивую позицию в деле крещения Руси, как оно виделось властной киевской княгине. Для традиционных представлений об изначальности и исключительности церковно-религиозных связей Руси с Византией сведения немецких источников были <...> «неудобны» <...>. В результате история с Адальбертом приписывалась миссионерскому рвению самого Оттона, тогда как Ольга преследовала какие-то иные цели...» [32, с. 66].

О. Назаренко висловлює низку контраргументів. По-перше, негоже дискредитувати документ, не подаючи його джерелознавчої критики. По-друге, якщо ініціатива надіслання єпископа належала Оттонові, а Ольжині дипломати дали згоду, то чому Адальберт не зізнався у цьому? Активне місіонерство схвалювалося, навіщо ж його приховувати? По-третє, навіть якщо соціально-економічна й ідеологічна зрілість Русі наприкінці 80-их років X ст. була якісно іншою, ніж на початку 60-х років, «отказывать <...> Ольге в стремлении крестить народ было-бы <...> несправедливо» [32, с. 67]. Суперечка між княгинею та її сином, згадана Нестором, засвідчує готовність Ольги охрестити країну. По-четверте, відстороненість Риму

⁵ Назаренко О. вважає, що княгиня їздила до Константинополя один раз, 957 року, і тоді ж була охрещена, ймовірно, після попереднього оглашення в Києві [29, с. 154–168; 30, с. 66, 82; 32, с. 78].

від настановлення Лібуція й Адальберта вчений пояснює тим, що «в 959 г. <...> Оттону <...> уже не было нужды обращаться за <...> санкцией <...>, поскольку папа Агапий II (946–955) уступил гамбургскому архиепископу Адальдагу <...> как своему викарию в странах Северной Европы право поставлять новых епископов» [32, с. 67]. Звернення Києва до Франкфурта, не до Риму, – вислід обізнаності княгині з політичною ситуацією на християнському Заході: «...на Руси <...>, – пояснює дослідник, – отчетливо понимали, кто не только имел церковно-юридическое право, но и располагал для него реальными практическими ресурсами» [32, с. 67]. «Политически немощное папство X в. <...>, – запитує історик, – могло ли оно представлять интерес для Киева?» [32, с. 68]. Поп'яте, дослідник заперечує характеристику Оттона I як релігійного фанатика; натомість уважає його цілеспрямованим і прагматичним політиком. По-шосте, бездоказово називає тезу про опір папи церковно-організаційним планам короля: «...для конфликта между королем и папой, типичного для второй половины XI в. (борьба за инвеституру) в 60-е годы X в., а тем более при Иоанне XII, причин не видно» [32, с. 68]. По-сьоме, вчений відкидає версію про зв'язок між роллю майнцького митрополита Вільгельма в призначенні Адальберта і зацікавленістю Майнца в торгівлі з Руссю. Наголошує: «...практика подбирать кандидатов из состава королевской канцелярии была обычной» [32, с. 69].

На увагу заслуговує настанова О. Назаренка: «...при анализе событий 60-х годов X в. в связи с посольством <...> Ольги к <...> Оттону I необходимо исходить из следующих предпосылок. Во-первых, нет оснований сомневаться в аутентичности двух независимых немецких источников <...>, согласно свидетельствующих, что русское посольство имело религиозно-политические цели <...>. Во-вторых, <...> понять их можно только при условии <...> учета конкретной международной обстановки той поры, в первую очередь русско-византийских и германо-византийских отношений» [32, с. 69].

Подаємо реконструкцію подій за О. Назаренком. Пізньої осені 957 року княгиня повертається з Константинополя, невдоволена результатами візиту; згодом доволі стримано приймає грецьких дипломатів. 9 листопада того ж року помирає Костянтин VII, відносини котрого з Оттоном I були вповні лояльними [32, с. 69–70]. Учений підкреслює, що «германо-византийский конфликт в первой половине 960 г.

был внезапным» [32, с. 71]. Що ж його спровокувало?

Справа в тому, що новоявлений імператор Роман II звернувся з «дружніми листами» до сусідніх державців, які у відповідь засвідчили готовність підтвердити мирні угоди з Візантією. «Посольство Романа II <...>, – оповідає О. Назаренко, – прибыло во Франкфурт <...> приблизительно на Рождество 959 г. или несколько позже. Здесь оно застало русских послов и узнало <...> о посвящении немецкого епископа для Руси» [32, с. 71]. Історик наголошує, що бурхлива реакція Візантії на русько-німецьке порозуміння пречудово засвідчує релігійну умотивованість візиту Ольги на береги Босфору. І Роман II, і Оттон I добре розуміли, что «вопрос о крещении есть в первую голову вопрос о политической ориентации молодого государства и связан с <...> рядом <...> двусторонних обязательств, как это <...> иллюстрируют события 987–989 гг.» [32, с. 71]. Як перед Ольгою, так і перед Оттоном I постала дилема: завершити переговори, чи, за поступливості греків, згорнути їх? Німецька карта могла бути важелем впливу на Візантію для Русі. Чого ж прагнув Оттон? Звісно, король усвідомлював, що союз із Києвом неминуче викличе конфлікт із Костянтином. А між тим Оттон I «стремился в Рим. Признание его имперских чаяний греческими императорами были для него важнее от сближения с Русью. Поэтому, – продолжает роз'яснення дослідник, – не решая окончательно вопрос о епископе для Руси, он использует его в качестве козыря в своей византийской политике» [32, с. 71].

У руслі означеної стратегії вчений трактує місію Ліутпранда – посла Оттона I до Романа II – 960 року. Сама ця таємна дипломатія, приховувана і від Ольги, і від Адальберта, була причиною затримки відправлення вже рукопокладеного епископа. Те, що останній улітку 961 року таки прибув до Києва, означало: посольство Ліутпранда зазнало невдачі (відмова греків визнати Оттона I імператором викликала в 60-ті роки війну між Німеччиною і Візантією) [31, с. 124; 32, с. 72].

Жорсткість Константинополя стосовно Франкфурта О. Назаренко пояснює врегулюванням русько-візантійських узаємин: Ольжині «вои в помощь», у наданні яких відмовлялося, беруть участь в операціях Никифора Фоки супроти арабів на Криті в серпні 960 – березні 961 року; завоювання Святослава в цей час уможливаються доброзичливим нейтралітетом Візантії. «Ясным свидетельством перемен в политическом курсе Константинополя по отно-

шению к Руси, – підсумовує вчений, – служит и неудача мисии Адальберта» [32, с. 72]. Вокняжіння в Києві Святослава, супроводжуване антихристиянськими ексцесами, ймовірно, спричинила загибель когось із оточення Адальберта [31, с. 128; 32, с. 73].

У Франкфурті Адальберта не звинувачували в безрезультативності його експедиції. По-над те, «император <...> 18 октября в лето <...> 970-е с согласия папы возвел в архиепископский сан трирського монаха Адальберта», – повідомляє в своїй «Хроніці» Тітмар Мерзебурзький і додає: «...священника известного и во всех [отношениях] испытанного, но ранее назначенного епископом Руси и изгнанного оттуда язычниками» [31, с. 138]⁶.

О. Назаренко висловлює надцікаве припущення: «...назначение митрополитом именно Адальберта связано с планами продолжения миссии на Руси и германско-русского сближения на базе антивизантийского союза в 968 г.» [31, с. 146].

Підіб'ємо попередні підсумки. Насамперед, констатуємо визнання факту «місії Адальберта» (виняток – М. Карамзін). Більшість російських істориків (В. Пархоменко, Д. Присьолков, М. Тихомиров, Б. Греков, Г. Литаврін, Б. Рибаків, О. Рапов, В. Пашуто, О. Назаренко) покладаються на автентичність і авторитетність німецьких латиномовних хронік (особною є точка зору Б. Рамма). Зазначені вчені не тільки погоджуються з релігійно-політичним характером посольства Ольги, а й наголошують, що направлення його було спричинене невтішними результатами вояжу княгині до Константинополя, наполегливим бажанням ствердити на Русі автономну церковну організацію під патронатом Риму (не погоджуються з цим А. Карташов – самовілля ініціативних людей західної орієнтації, що перебували в київській делегації; А. Сахаров – Ольжине посольство до Оттона I – місія «дружби і миру», княгиня не випрошувала церковної організації ні в Римі, ні в Константинополі, позаяк Русь не готова була до навернення в нову віру). Невдачу Адальберта дослідники (окрім трьох останніх) пояснюють як затримкою місії, так і змінами політичної ситуації в Києві (йдеться не лише про реальне вокняжіння лідера язичницької партії Святослава, а й домінанту візантійського чинника в особі «толерантного» Романа II). Уважаємо, що найфаховіше до розв'язання проблеми

⁶ О. Назаренко вважає, що призначення Адальберта сталося 3 жовтня 968 року; вказана Тітмаром Мерзебурзьким дата засвідчує рукоположення Адальберта папою Іоанном XIII [31, с. 144–145].

підійшов О. Назаренко, котрий розглядає її в геополітичному контексті (передусім, у розрізі як русько-візантійських, так і німецько-візантійських відносин), стверджує про можливість навернення Русі від «латин» у часи Ольги та Ярополка (більшість учених усе ж наполягає на невідповідності Константинопольського кінцевого вибору).

Наразі розгляньмо бачення наріжних питань теми у спадщині вітчизняних учених.

М. Грушевський називає «місію Адальберта» загадковою, вказуючи на контраверсійність її тлумачень у працях науковців: «...одні здогадувались, що ті ніби послы Ольги були прості обманці <...>, тільки таке обманське посольство не легко собі уявити. Поважнійше обясненне, – що Ольга дійсно просила прислати єпископа на Русь; вказують для аналогії на болгарського князя Бориса, що не діставши єрархії для своєї землі від константинопольського патріархату звернувся по неї до папи, але потім, діставши єпископа від патріарха, відслав латинського єпископа» [10, с. 454–455].

Учений зауважує, що перш ніж «розгадувати» призначення «місії Адальберта», доцільно «відповісти на питання: чи Ольга, охрестившись сама, забиралася до якогось ширення християнства на Русі і організації християнської церкви?» Шановний професор дає однозначно негативну відповідь із огляду на те, що «охрещення Ольги було її особистою справою; наші джерела не дають підстави думати про якісь заходи її, подібні до пізніших Володимирових» [10, с. 455]. Дослідник підкреслює, що в руських джерелах «на якогось єпископа, організацію єрархії нема найменшого натяку, і певно їх і не було <...>. «Похвала» нічого не може сказати про якісь заслуги Ольги для християнства по за її приватним життєм» [10, с. 456].

М. Грушевський відкидає саму гадку про те, ніби руська княгиня випрошувала католицького єпископа в німецького короля. Найвірогідніше, «що Ольга посилала посольство до Оттона в політичних справах, але Оттон схотів використати сю нагоду для місіонерства, чи з власної ініціативи, чи тому що послы на власну руку щось таке сказали, що могло заохотити його до такого місіонерства. Не треба забувати, – зацентровує дослідник, – що Оттон взагалі з запалом заходився коло навертання на християнство Словян: християнство служило його політичним цілям» [10, с. 456].

М. Грушевський вважає закономірним невдалий вислід спроби католицького завоювання Русі, позаяк «непорозумінне виявилось зараз же, і Адальберт не знайшов ніякого спочуття

для свого місіонерства» [10, с. 456]. Усе ж «посольство Ольги для Оттона, – підсумовує вчений, – <...> зістається першим відомим нам фактом дипломатичних зносин Русі з Німецьким цесарством» [10, с. 456].

У своєму узагальнювальному дослідженні І. Крип'якевич зазначає, що «для Візантії, що вважала себе спадкоємцем старого Риму, <...> плани [Оттона I] були небезпечні і нелюбі». Відтак Константинополь з острахом відстежував дії княгині, котра «не була вдоволенна наслідками своєї подорожі [957 року]...» і тому звернулася до німецького монарха. «Це вперше українська держава, – наголошує вчений, – ввійшла в зносини з середньою Європою і то у важливий момент, коли ставали проти себе дві найбільші європейські сили» [20, с. 98].

У тому, що «хрещення Ольги не мало великого значення для київської держави», дослідник звинувачує Візантію. «Царгородський патріархат, – вважає він, – не використав навернення Ольги, не вислав на Україну своїх єпископів і не допоміг Ользі в її місіонерській діяльності. Може, Царгород боявся, що охрещена Україна стане для нього грізнішою? Тому-то Ольга звернулася по єпископів до цесаря Оттона» [20, с. 99].

Аналіз М. Брайчевським хроніки «Продовжувача Регіона» вкотре демонструє амбівалентність прочитання одного й того ж документа різними вченими. Зокрема, спираючись на повідомлення про акт Ольжиного навернення за імператора Романа, дослідник стверджує, що сталося це до 945 року (того літа Роман I Лаканін був скинутий з престолу власними синами й пострижений у ченці) [2, с. 128]. Мандрівка Ольги до Царгорода 957 року мала б прислужитися дальшому ствердженню християнської церкви на Русі: «Але цей захід, – вважає вчений, – не дав очікуваних наслідків. Замість здобути пошану й нові переваги у стосунках з греками київська княгиня змушена була пережити зневагу й приниження» [2, с. 129]. Саме цим пояснює М. Брайчевський спробу «київської княгині встановити безпосередні контакти з Західною церквою – в Римі вона сподівалася знайти те, чого не пощастило домогтися в Константинополі» [2, с. 129].

Дослідник називає закономірним невдалий фінал місії Адальберта, позаяк «у 959 р. помер Константин Багрянородний – <...> «русофоб». Перед Ольгою з'явилися нові перспективи щодо розвитку подальших стосунків із Царгородом. Створювати нову єпархію, підпорядковану Риму (на противагу наявній, підлеглій Константинополю), вже не було рації» [2, с. 129]. Відтак,

на думку М. Брайчевського, з'ява Адальберта виявилася марною.

Суттєво, що дослідник не пов'язує невдачу Адальбертової місії з державним переворотом, нібито здійсненим Святославом, унаслідок якого влада з рук матері перейшла до рук сина. Супроти цього – хронологічна недоладність такого припущення (епопея західного посланця скінчилася 962 року, а не 964). До того ж «діяльність Святослава як державця попервах мала обмежений, виключно військовий характер; внутрішнє управління й надалі залишалося в руках рішучої і властолюбної княгині, яка міцно тримала його аж до самої смерті у 969 р.» [2, с. 130]. Тому Святослав не міг завадити місіонерству Адальберта (просто єпископ спізнився); то вже по смерті княгині Ольги «розпочався другий пароксизм антихристиянського терору, що своїми масштабами й жорстокістю, мабуть, перевершив перший [Олегів]» [2, с. 132].

С. Висоцький, переймаючись проблемою датування поїздки княгині до Константинополя, побіжно згадує хроніку Продовжувача Регіона. Зокрема, вказує на розбіжність свідчень останнього і Костянтина VII: «Ольга не могла быть крещена при Романе II <...> потому, что его супругой была Феофано, следовательно, ее христианское имя в таком случае было бы не Елена» [5, с. 154]. Саме дані хроніки «дали повод предполагать вторую поездку Ольги в Константинополь» [5, с. 155]. Натомість історик вважає літописний 6463 (955) рік часом не відвідин Царгорода, а ймовірного навернення Ольги «в узком кругу христианской общины в Киеве <...>, втайне от местной общественности» [5, с. 158]. Посольство княгині до Костянтина VII дослідник трактує як торгово-дипломатичне, хоч не заперечує, що вона «могла иметь и свои собственные планы: получить благословление патриарха <...>. После поїздки <...> поначалу частное дело Ольги, её крещение, приобрело значение государственной акции и стало общеизвестным фактором тогдашнего средневекового мира» [5, с. 158].

На думку В. Галагана, відмова Костянтина VII «в прилученні Київської Русі до християнського світу» [7, с. 37] спонукала Ольгу звернутися «до <...> Оттона I з проханням прислати єпископа для хрещення Русі» [7, с. 38]. Історик упевнений, що непривітну зустріч Адальбертові влаштували прибічники Святослава.

У творчому доробку Р. Іванченко княгині Ользі присвячені як наукові розвідки, так і пречудовий історичний роман. На переконання авторки, 957 року «Ольга <...> мала за своєю спиною значну громаду християн і могла говорити

з візантійським імператором <...> з приводу організації церковних справ у Києві та стосунків із вселенським центром. <...> переговори Ольги з патріархом могли відбуватися з позиції встановлення в Київській державі лише автокефальної церковної організації» [13, с. 28]. Імовірно, що фіаско в Константинополі змусило «київську володарку <...> шукати опертя в церковних справах у Європі. Тож не випадково <...> погляд княгині спинився на великій державі, що всіляко протидіяла домінації Візантійської імперії в Європі – священній Римській імперії з королем Оттоном на чолі» [13, с. 32].

Полемізуючи з М. Алпатовим і А. Сахаровим (стосовно «справжності» київського посольства та його завдань), Р. Іванченко повсякчас наголошує, що «Русь уже була готова до [введення церковної організації] <...> з часів <...> Аскольда і мала вже свого митрополита ще у 70-х рр. IX століття» [13, с. 33].

Письменниця образно промовляє про великі задуми княгині: «...гризла Ольжину гордість давня царгородська обида <...>. Тому так й сподівалася на приїзд єпископа Адальберта: мріяла з'єднати в союзі Країну Русі з Германським королівством супроти Ромеї. Оце й була б її найліпша відповідь гордому Царгороду» [14, с. 437]. Ольга через Адальберта «хотіла зв'язати Київ з Германською країною» [14, с. 436], та єпископ «про державні справи і не мислив розмовляти з нею» [14, с. 436].

Дослідниця визнає, що «діяльність [Адальберта] мала незначну підтримку серед київських християн, призвичаєних до грецького обряду і слов'янських молитв» [13, с. 34]. До того ж посланець Оттона I був надто ревним і нетерплячим, зверхнім і нетерпимим: «почав <...> [киян] підводити під хресне цілування й називати новими іменами: Людовіками, Карлами, Фрідріхами, Оттонами...» [14, с. 436]; «був певен, кожне слово його тут ловлять на льоту. І він прибув сюди для великої місії, щоб усіх людей перетягти в свою віру, під владу свого короля. Римський папа Іоанн Тринадцятий напевне ж настановить його тут архієпископом...» [14, с. 440]. Унаслідок своїх діянь Адальберт «відштовхнув од неї [Ольги] і давніх київських християн, і язичників, і варяжинів» [14, с. 444]. Та й сам змушений був рятуватися: «...яко чорний крук, вилетів з чужого дому зайда-єпископа...» [14, с. 448].

Р. Іванченко емоційна не лише як митець слова, а й як науковець, позаяк надто піднесе поціновує «західний демарш» Ольги: стверджує, що княгині вдалося зав'язати дипломатичні стосунки з Германією, створити «першу в історії Європи антиімперську коаліцію держав,

яка затримала військовий та ідеологічний наступ Візантії на європейський континент» [13, с. 34]. А в перспективі «європейська орієнтація княгині Ольги залишила помітний політичний слід у зовнішньополітичній аурі Київської держави. Стосунки із Заходом знову відновлює старший син Святослава – Ярополк...» [13, с. 35].

А. Плахонін в енциклопедичній доповіді про Адальберта Магдебурзького покладається на ті дослідження, в яких звернення Ольги до Оттона I пояснюється напругою в переговорах з імператором Візантії Романом II. «На прохання Ольги і для поширення католицизму, – говорить дослідник, – місійним єпископом до Київської Русі було призначено Адальберта Магдебурзького. Його місія <...> виявилася невдалою. У дипломатичній боротьбі з Римом Візантії вдалося втримати Давньоруську державу у сфері свого впливу» [36, с. 34].

У фундаментальному дослідженні В. Рички в історіографічному розрізі з власною аргументацією з'ясовується низка проблем і, зокрема, навернення в християнство володарки Русі. Автор, розмірковуючи про європейський вибір Києва, стверджує, що він «виявив однаково активний інтерес до обох <...> частин [європейського світу], організованих у дві імперії – західну та східну, що продовжували зберігати в собі дух універсалізму, поглиблений зв'язком зі вселенською християнською Церквою» [47, с. 144].

Саме оповідь про послів Ольги до Оттона I, уміщена під 959–962 роками в анонівному *Confinuafor Regionis*, стала, на думку вченого, засадовою підставою для інваріантного датування відвідин княгинею Константинополя [47, с. 147–148].

В. Ричка, подаючи інформативний виклад версій стосовно поїздки і хрещення княгині [47, с. 146–164], підсумовує, що, по-перше, «візантійські джерела не містять жодної згадки про навернення Ольги у християнство» [47, с. 156]; по-друге, «у науковій літературі рівноцінно представлені обидві <...> адреси хрещення княгині <...> – «київська» й «царгородська»» [47, с. 162]. На переконання професора, вони не суперечать одна одній, як це видається на перший погляд» [47, с. 162]. «Відповідно до канонів грецького Євгологія, візантійський обряд хрещення передбачав тривалий період оглашення істинами християнського вчення. Ймовірно, – припускає дослідник, – перше оглашення відбулось у Києві. Це був підготовчий ступінь на шляху до хрещення» [47, с. 162–163].

В. Ричка наголошує, що лише після сорокаденного терміну оглашення княгиня набула статусу нехрещеної християнки і могла брати участь у церковній службі й повноцінно спілкуватися з християнами. «Друге оглашення <...> Ольга, <...> – продовжує вчений, – прийняла в столиці візантійської імперії» [47, с. 163]. Як аргумент – дослідження Н. Кондаковим (1917) мініатюри в хроніці Іоанна Скилиці, що ілюструє повідомлення останнього про Ольжині відвідини Константинополя: «Ольга представлена як новохрещена християнка і почесна диякониха руської Церкви» [47, с. 163]. «Новітні джерелознавчі студії, – завершує свою версію В. Ричка, – принципово не заперечують достовірність 954/955 р. як дати хрещення княгині Ольги» [47, с. 161]. Але коли відбулося друге оглашення, тобто: коли вдруге княгиня відвідала Царгород? Чи була вповні результативна її перша гостина в ромейв?

В. Ричка впевнений, що першого разу Ольга їздила в Константинополь не задля укладення воєнного союзу чи поліпшення торговельних зв'язків із Візантією: «Княгиня насамперед прагнула прилучити Київську Русь до сім'ї християнських культурних народів тогочасного світу, безперечним сувереном якої був візантійський імператор» [47, с. 145]. Позаяк особистого хрещення для досягнення цієї мети замало, княгиня й прагнула благословення константинопольського патріархату та імператора. «Отож, – підсумовує вчений, – Ольга шукала зустріч з ним [василевсом], аби серед іншого погодити питання про майбутній статус церковної організації на Русі та місце київського великокнязівського дому у Християнському співтоваристві» [47, с. 145].

Стратегічний задум княгині не вдалося здійснити. «Очевидно, – розмірковує В. Ричка, – візантійський імператор був недостатньо поступливим <...>. Цим і була зумовлена підготовка церковно-політичної місії на Захід» [47, с. 148–149].

Причини поразки Адальберта професор убаचाє в тому, «що Константинополь, занепокоєний зближенням київської княгині з Оттоном I, завчасно потурбувався про врегулювання русько-візантійських взаємин, що й призвело до хрещення Ольги за грековізантійським обрядом під час свого другого візиту до Царгороду» [47, с. 149].

Коли ж відбувався зазначений візит, який унеможливив успіх Адальберта? В. Ричка звертається до праць своїх попередників; нагадує, що ще на початку ХХ ст. «відомий історик церкви Київської Русі Володимир Пархоменко

доводив, що після невдалого візиту 957 р. Ольга вдруге відвідала Константинополь в 960 чи 961 р. й була тут охрещена патріархом Поліектом (956–970 рр.) за участю візантійського імператора (від 959 р.) Романа II. Ось чому <...> місія, з якою прибув Адальберт на береги Дніпра наприкінці 961 р., була вже зайвою» [47, с. 149]. Зауважує на суголосності роздумів англійського дослідника Д. Оболенського: хрещення Ольги сталося навесні або влітку 960 року по смерті Костянтина VII (у відповідь на отримання княгинею люб'язного листа від новопосталого василевса Романа II). В. Ричка сприймає аргументацію цих дослідників і стверджує, що «саме під час подорожі до Константинополя [другої] відбулося остаточне навернення у християнство київської княгині Ольги» [47, с. 164].

Провідні українські релігієзнавці А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик розглядають проблему в історико-релігійному контексті. Передусім вони зауважують те, що не випадково Нестор-літописець «не оспівав належним чином діянь на честь Христа першої княгині-християнки Ольги, і весь тріумф перемоги <...> над язичництвом віддав Володимир» [15, с. 89]. Справа в тому, що «в часи Володимира Русь, як могутня, територіально більша за Візантію держава, <...> приймає християнство, не підпадаючи початково ані під яку політичну або ідеологічну залежність. Це стало предметом гордості Русі та Київського літописця <...>. Русь приймає не візантійський і не римський варіант християнства, а свій власний» [15, с. 89–90]. Указані науковці вважають упередженим майже традиційне твердження, ніби Русь прийняла християнство від Константинополя. На їхню думку, Володимир і його наступники на київському столі трималися засад первісного християнства, що його несли слов'янам солунські брати.

Принагідно вчені порушують і на сьогодні амбівалентну проблему: «...представниками якої саме – візантійської чи римської церкви – були Кирило і Мефодій, оскільки відомо про їхні контакти як з Константинополем, так і з Римом» [15, с. 92]. На думку вчених, контраверсій можна позбутися, «якщо не прив'язувати солунських братів до жодної зі сторін, а погодитися з тим, що вони шукали третій, проміжний шлях <...> – згоди обох церков на свою самостійну службу церковнослов'янською мовою. Невипадково солунські брати – вихідці з лона константинопольської церкви – запитувалися й добивалися згоди римських пап на відхилення від канонів для слов'янських церков. Уже тоді

помітний розкол церков намагалися згладити зверненням до першоджерел...» [15, с. 92].

Про які ж першоджерела йдеться? «Для кирило-мефодіївської традиції, – пояснюють учені-релігієзнавці, – характерна орієнтація на раннє християнство, вшанування апостола Павла як борця за рівноправність народів» [15, с. 92]. Ця ідея притаманна працям першого руського митрополита («Слово про Закон і Благодать») і літописця Нестора. Дослідники впевнені, що саме «орієнтацією на раннє християнство можна пояснити й таке єретичне для західної і східної церков як хрещення киян у водах Дніпра» [15, с. 92]. Автори цитованої праці вважають, що «хрещення своєї країни Володимир здійснював не під опікою якої-небудь церкви, а самостійно, керуючись ідеєю створення незалежної церкви» [15, с. 92]. Спроба кирило-мефодіївського гурту в Києві утвердити слов'янський варіант християнства мала своє продовження в Русі (Божа служба та церковна література – слов'янською мовою) [15, с. 93].

А якими ж були християнські орієнтири Ольги? Зазначені вчені називають тенденційним приєднання Київської церкви винятково або до візантійського, або до римського джерела. «Широкі дипломатичні, династичні, торговельні зв'язки Києва з усім західним світом, – аргументують вони своє судження, – не дають ніяких підстав заперечувати й релігійно-культурні контакти <...>. Місіонери західно-римської церкви Адальберт, Бруно-Боніфацій, єпископ Рейнберг, Яцек-Гіацинт проповідували на Русі, і хоча документи засвідчують, що їхні проповіді іноді не мали успіху, це не означає, що старання всіх місіонерів були даремними» [15, с. 94]. «Тому, – підсумовують дослідники, – якщо неможливо говорити про існування на Русі ієрархії римсько-католицької церкви, про важливу роль папства в організації новостворюваної церкви, то й заперечувати її вплив також неможливо» [15, с. 94].

Автори першого тому фундаментального вітчизняного релігієзнавчого дослідження вважають, що, охрестившись, Ольга звернулася до візантійського імператора за допомогою в наверненні Русі. Проте княгиня не домовилася з василевсом, позаяк її умови були відхилені. Натомість поклик володарки Русі до германського монарха був сприйнятий і ним, і римською курією. Як вислід – місія Адальберта. Невдачу її вчені пояснюють політичними змінами в Києві: «...на князівському престолі Ольгу змінив її син Святослав, швидше всього прибічник проязичницьких сил. Він вважав, що до спільноти європейських держав Київську Русь повинно вести не християнство, а меч, економічна міць і

торгівля» [16, с. 224]. Відтак посланці папської курії спіймали облизня. Проте Рим не втратив надії, а тому «Адальберт був призначений архієпископом Магдебурзьким і створив спеціальну школу для підготовки місіонерів серед слов'ян» [16, с. 224].

Названі вчені вважають, що політичні перевороти – 882 і 964 років – були зумовлені тим, що «Аскольд і Ольга не бачили іншого способу зробити країну християнською, як за допомогою Константинополя чи Риму. Це викликало протест патріотичних сил, які вбачали в цьому загрозу самостійності своєї держави» [16, с. 224]. Тобто хрещення Русі мало відбуватися за збереження її сувереності. В цьому руслі спроба Володимира – блискуча, та не завершена; «Ярослав Мудрий, продовжуючи боротьбу за самостійність, зрештою приймає церковну зверхність Візантії, але зберігаючи при цьому економічну та політичну незалежність» [16, с. 224].

Закінчення – в наступному числі видання.

Література

1. Ариньон Ж.-П. Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение княгини Ольги / Ж.-П. Ариньон // Византийский временник. – М., 1980. – Т. 41. – С. 113–124.
2. Брайчевський М. Твори. Т. 1: Суспільно – політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський / упоряд., передмова, наук. редагування і анотований покажчик Ю. В. Кухарука. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 72 с.
3. Вернадский Г. Киевская Русь: пер. с англ. / Г. В. Вернадский. – Тверь; М.: Леан: Аграф, 2000. – 448 с.
4. Вернадський Г. Київська Русь / Г. Вернадський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 553–590.
5. Высоцкий С. О дате поездки посольства Ольги в Константинополь / С. А. Высоцкий // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1990. – С. 154–161.
6. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. Т. 1. X–XVII ст. / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1955. – 294 с.
7. Галаган В. Княгиня Ольга / В. Галаган // Історія України в особах: IX–XVIII ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – К.: Україна, 1993. – С. 33–39.
8. Голубинский Е. История Русской Церкви. Том I. Период первый, киевский или домонгольский. Первая половина тома [Электронный ресурс] / Е. Голубинский. – М.: Университетская типография, 1901. – 958 с. – Режим доступа: <http://www.odinblago.ru/golubinskiy/>. – Название с экрана, 02.03.2015.
9. Греков Б. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М.: Госполитиздат, 1953. – 567 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. Т. 1 / М. С. Грушевський / ред.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 736 с.
11. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви / Д. Дорошенко. – Виннипе: Видання Наукового Товариства при Колегії св. Андрея в Виннипегу, 1949. – 102 с.
12. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко; передм. І. О. Денисюка. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
13. Іванченко Р. Княгиня Ольга: На перехресті історичних доль: наук. вид. / Р. Іванченко; Київ. міжнар. ун-т. – К., 2002. – 45 с.
14. Іванченко Р. Отрута для княгині: роман / Р. П. Іванченко. – К.: Спалах АТД, 1995. – 464 с.
15. Історія релігії в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодний, П. А. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін., за ред. А. М. Колодного, П. А. Яроцького. – К.: Знання, 1999. – 735 с.
16. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. Б. Лобовика. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1996. – 384 с.
17. Карамзин Н. История государства Российского: репринт. воспроизвед. издания 1842–1844 гг. в трех книгах с примечаниями. Кн. 1. Т. 1–4. / Н. М. Карамзин. – М.: Книга, 1988. – Т. 1. – С. 1–155.
18. Карамзин Н. История государства Российского: репринт. воспроизвед. издания 1842–1844 гг. в трех книгах с примечаниями. Кн. 1. Т. 1–4. / Н. М. Карамзин. – М.: Книга, 1988. – Примеч. к т. 1. – С. 1–155.
19. Карташов А. З історії Руської церкви / А. Карташов // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 221–271.
20. Крип'якевич І. Велика історія України / І. Крип'якевич // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 92–101.
21. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. І Королева Олена-Ольга-політик, реформатор і господар Русі-України / І. Кузич-Березовський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 102–145.
22. Леонід (Кавелін). Откуда родом была вѣлкая княгиня русская Ольга [Электронный ресурс] / о. Леонід (Кавелін) // Русская старина. – 1888. – № 7. – С. 215–224. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/bookreader/book199777/#page/30/mode/tup>. – Название с экрана, 02.03.2015.
23. Литаврін Г. Дипломатія руської княгині Ольги / Г. Литаврін // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 311–378.
24. Лихачёв Д. Русские летописи и их культурно-историческое значение / Д. С. Лихачёв. – М.; Л.: Акад. наук СССР, 1947. – 499 с.
25. Лотоцький О. Охрещення Ольги. Нарис історії автокефальних церков / О. Лотоцький // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 62–64.
26. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української церкви / Г. Лужницький. – Філадельфія, 1954. – 724 с.
27. Малишевський І. Походження руської княгині Ольги Святої / І. Малишевський // Хроніка 2000: укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 151–203.

28. Нагаєвський І. Рівноапостольна свята Ольга-Олена княгиня й володарка Руси-України. В 1000-річчя її хрищення : іст. нарис / І. Нагаєвський. – Філадельфія : Америка, 1959. – 39 с.
29. Назаренко А. Ещё раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь : источниковедческие заметки [Электронный ресурс] / А. В. Назаренко // Древнейшие государства Восточной Европы : материалы и исследования. – М., 1992–1993. – С. 154–168. – Режим доступа : http://liberea.gerodot.ru/a_quest/nazarenko.htm. – Название с экрана, 02.03.2015.
30. Назаренко А. Когда же княгиня Ольга ездила в Константинополь? / А. В. Назаренко // Византийский временник. – М., 1989. – Т. 50. – С. 66–83.
31. Назаренко А. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков : текстъ, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М. ; СПб. : Наука, 1991. – 239 с.
32. Назаренко А. Русь и Германия в IX–X вв. [Электронный ресурс] / А. В. Назаренко // Древнейшие государства Восточной Европы : материалы и исследования. – М., 1994. – С. 1–138. – Режим доступа : http://liberea.gerodot.ru/a_quest/nazarenko.htm. – Название с экрана, 02.03.2015.
33. Огієнко І. Українська Церква : нариси з історії української православної церкви : у 2 т. Т. 1–2 / І. І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – 284 с.
34. Пархоменко В. Древнерусская княгиня святая равноапостольная Ольга. Вопрос о крещении её [Электронный ресурс] / В. А. Пархоменко. – Киев : Типографія С. В. Кульженко, 1911. – 26 с. – Режим доступа : <http://pskoviana.ru/images/files/parhomenko/index.html>. – Название с экрана, 02.03.2015.
35. Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М. : Наука, 1968. – 472 с.
36. Плахонін А. Адалберт Магдебурзький / А. Г. Плахонін // Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1. А–В. – С. 34.
37. Повесть временных лет : материалы к практическим занятиям по истории СССР / сост. А. Г. Кузьмин. – М. : Типография МГПИ имени В. И. Ленина, 1979. – 79 с.
38. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т. 1. До середини XVII ст. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 640 с.
39. Полонська-Василенко Н. Ольга, велика княгиня України-Русі / Н. Полонська-Василенко // Вісник : суспільно-політичний щомісячник. – Рік IX, Ч. 10 (84). – 1955. – С. 16–21.
40. Полонська-Василенко Н. Ольга, велика княгиня України-Русі / Н. Полонська-Василенко // Вісник : суспільно-політичний щомісячник. – Рік IX, Ч. 11 (85). – 1955. – С. 18–23.
41. «Похвала княгині Ольги, како крестися и добръ поживе по заповѣди Господни» Якова Мніха // Степенная книга (житіє святої Ольги) // Ричка В. Княгиня Ольга / В. Ричка. – К. : Альтернатива, 2004. – С. 225–287.
42. Приселков М. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. / М. Д. Приселков. – СПб. : Типографія М. М. Стасюлевича, 1913. – 414 с.
43. Прицак О. Коли і де хрестилася Ольга / О. Прицак // Хроніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 203–220.
44. Рамм Б. Папство и Русь в X–XV веках [Электронный ресурс] / Б. Я. Рамм. – М. ; Л., 1959. – 282 с. – Режим доступа : http://www.krotov.info/libr_min/17_r/am/m_0.htm. – Название с экрана, 02.03.2015.
45. Рапов О. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства / О. М. Рапов. – М. : Высш. шк., 1988. – 416 с.
46. Рыбаков Б. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.: Киевская Русь и исторические судьбы восточных славян. К 1500-летию Киева / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1982. – 589 с.
47. Ричка В. Княгиня Ольга / В. Ричка. – К. : Альтернатива, 2004. – 336 с.
48. Сахаров А. Дипломатія княгині Ольги / А. Сахаров // Хроніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 271–311.
49. Сахаров А. Дипломатия Древней Руси: Зарождение древнерусской дипломатии / А. Н. Сахаров. – М. : Педагогика, 1987. – 128 с.
50. Соловьев С. Сочинения : в 18 кн. Кн. 1. Т. 1–2 / С. М. Соловьев ; отв. ред. : И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев ; вступ. ст. : Н. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев. – М. : Мысль, 1988. – 797 с.
51. Титмар Мерзебургский. Хроника // Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков : текстъ, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М. ; СПб., 1991. – С. 138–143.
52. Тихомиров М. Древняя Русь / М. Н. Тихомиров ; предисл. М. Т. Белявского. – М. : Наука, 1975. – 429 с.
53. Томашівський С. Історія Церкви на Україні / С. Томашівський. – Філадельфія : З друкарні Америки, 1955. – 159 с.
54. Туптало (Ростовський) Дм. Житіє і успіння святої праведної великої княгині руської Ольги, нареченої у святому хрещенні Оленою, баби великого князя Володимира : з рукописних Четій та літописів різних зібрань коротко / Дм. Туптало (Ростовський) // Хроніка 2000 : укр. культурологічний альманах. – К., 2007. – Вип. 67–68. – С. 16–34.
55. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Федорів. – Торонто, 1967. – 364 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1952/file.pdf>. – Назв. з екрану, 02.03.2015.
56. Хроника Региона Прюмского с Трирским продолжением // Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков : текстъ, перевод, комментарий / А. В. Назаренко. – М. ; СПб., 1991. – С. 103–109.
57. Чубатий М. Історія християнства на Руси-Україні. Т. 1 (до р. 1353) [Електронний ресурс] / М. Чубатий. – Рим ; Нью Йорк : Видання Українського католицького ун-ту, 1965. – 816 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2084/file.djvu>. – Назва з екрану, 02.03.2015.
58. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом : нариси з історії культури до початку XVIII століття [Електронний ресурс] / І. Шевченко. – Львів : Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Акад.,

2001. – 250 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ishevch/ishev.htm>. – Назва з екрана, 02.03.2015.

Iryna Diptan

**“ADALBERT’S MISSION” 961–962 IN YEARS:
AMBIVALENCE READING**

The article deals with one of the most controversial problem with the Olga’s rule – Princess’ Christian choice – in the scientists’ works of XIX–XX centuries. As a result of historiographical excursion views of researchers to the nodal aspects of the problem are revealed: the factors that have led Kiev’s Embassy to the German king, its task; the essence of “Adalbert’s mission”, its outcome; the availability or absence of the Christian vector at the ruler of Rus.

Our vision does not claim to originality, truth – it is only a result of thoughts based on reading sources and comparing the scientists’ arguments.

Firstly, for us is unconditional scientific public opinion on the authenticity and veracity of the German Latin-speaking chronicles. However, only those researchers that compare them with the Rus chronicles and Byzantine sources, are able to offer the most likely reconstruction of events.

Secondly, we stuck to the version of two princess’ trips to Constantinople: the first – in 957; the second – for Roman II rule, approximately in 960 year. It is likely that the corner problem in negotiations with basileus was a church, that is - upholding the church organization in Rus and its status. This definite unsolved problem caused the appeal to the German king.

Thirdly, the failure of Latin mission was predetermined by several factors: 1) Rus-Byzantine compromise in 960 (epistolary offers troubled by Rus-German understanding Roman II was crowned Olga’s second trip to the Bosphorus shores and christening the patriarch); 2) “Adalbert’s mission” was a trump card for Otton I, and Olga in the fight for the affection of Byzantine Empire, and the latter was quicker to keep Rus in its sphere of influence, went to some concessions to Kyiv and to confrontation with Frankfurt; 3) Olga after the official baptism because of the prevailing political concepts was perceiving herself idealized member of the royal family and was forced to renounce earlier intentions toward Latin missionary priests. Without military support of Kyiv Rus with Rus hostility Adalbert’s expedition was failed; 4) It seems unconvincing hypothesis about the coup as

a determinant of Bishop defeat, strong-willed and powerful Olga after 964 year (and it is also about 962 year) influenced the course of events; 5) it is possible that Otton’s I proposals reminded Olga Constantine VII conditions in 957 year.

Fourthly, we do not talk about the Catholic or Orthodox princess’ vector, as officially Christian church was still single. Generally those scholars who indicate Olga’s willingness to accept baptism (under favorable conditions) from Rome and Byzantine Empire are right.

Fifthly, believe that the princess was not only sought to turn Rus into the Christian faith, but also acted for the sake of it. We believe that not pagan’s prince resist but intrigues of Byzantine Empire (probably Olga had not awaited for the promised performance) prevented the Christianization of Rus. Not without Constantinople interference that unsuccessfully completed another, by Yaropolk Svyatoslavich, attempt to converse it according to the Latin rite.

Sixthly, expressing different hypothetical judgment can definitely say only that the princess had a clear Christian choice probably that her auctions with Constantinople and Rome were really the struggle to implement the ideas of primitive Christianity in Rus – the national church.

Keywords: Princess Olga, King Otto I, Emperor Constantine VII, Emperor Roman II, Christianity, Rome, Byzantine Empire, Rus.

Ирина Диптан

**МИССИЯ АДАЛЬБЕРТА В 961–962 ГОДАХ:
АМБИВАЛЕНТНОСТЬ ПРОЧТЕНИЯ**

В статье рассмотрена одна из самых дискуссионных проблем правления Ольги – христианский выбор княгини – в наследии ученых XIX–XX столетий. В результате историографического экскурса раскрыты взгляды исследователей на ключевые аспекты проблемы: причины отправки киевского посольства к немецкому королю Оттону I, его задачи; предназначение «миссии Адальберта» и ее исход; наличие или отсутствие христианского вектора у княгини Ольги.

Ключевые слова: княгиня Ольга, король Оттон I, императоры Константин VII и Роман II, Русь, Византия, Рим.

Надійшла до редакції 03.03.2015 р.